

OBEĆANA ZEMLJA, KOJA JE DANAS POTPUNO ZABORAVLJENA

Ako spomenemo Baranju, svi će vjerojatno prepoznati Kopački rit. Sjetit ćete se vjerojatno i neke od u zadnje vrijeme popularnijih vinarija smještenih na sjeveru regije. Park prirode, zaštićeno močvarno područje, vikendaške destinacije, lovišta i Titov dvorac. Unazad nekoliko godina razvija se ruralni turizam, sreća na enološkoj i gastronomskoj komponenti. I neka, ima Baranja na tom planu što ponuditi. Razvija se i cikloturizam, polako, ali postoji. No dogodit će se po svojoj prilici da tijekom posjeta Baranji - regiji smještenoj na sjeveroistoku Hrvatske, omeđenoj Dunavom na istoku, Dravom na jugu i državnom granicom prema Mađarskoj na sjeveru - propustite ono možda najzanimljivije na tom prostoru. A to su baranjske pustare, točnije njihovi ostaci. Ako vam pojam ne zvuči poznato, ne brinite, rijetko kome jest. Temom su se bavili intenzivno Daniela Taslidžić Herman, zatim arhitektica Dina Stober sa Sveučilišta J.J. Strossmeyerera i Mirela Ravas iz Konzervatorskog odjela u Osijeku, zatim povjesničar Stjepan Sršan te autori zastupljeni u zborniku "Tri stoljeća Belja" - jednim dijelom i izvori podataka u ovom članku. Ako otvorite Google maps preglednik iznad Baranje, možda i uočite nešto neobično. Usred tipičnih vijugavih cesta obodnih sela smjestilo se nešto posve pravilno, gotovo kao usađeno, mreža geometrijski pravilnih ulica koje sijeku ravnine okolnih polja. Radi se o tragu jedinstvene gospodarsko-stambene strukture. Na tom je području prisutna od 17. stoljeća, a propast pogona i egzodus stanovništva doživjela je - a kad nego početkom devedesetih. Zahvaljujući tome, ako zadete u sela na mjestima nekadašnjih pustara, izdvojene prizore bit će teško smjestiti u vremenu. Tamo nećete naći na trgovine, reklame niti slučajno noviju infrastrukturu, a i tih nekoliko automobila parkiranih na prilazima mogu uputiti najkasnije upravo na devedesete. Bez tih naznaka suvremenog konteksta to mogu biti na trenutke prizori sela s početka 20. stoljeća ili oni snimljeni netom nakon gospodarskog kraha krajem osamdesetih. Lako ih je zamijeniti za scene iz filmova Béle Tarr ili ulomke iz romana Lászla Krasznahorkaj. "Kao prvo, tu je ovaj... majur. Ne kažem ja, nekad, još u grofovsku vremena, sigurno je izgledao dosta dobro. Ali sad? Kad sam ga ja posljednji put vidio, sobe su bile pune korova, s tornja je vjetar otpuhao crjepove, i ne samo da nije bilo nijednih vrata ili prozora, nego je negdje čak i pod bio probijen, moglo se vidjeti u podrumu...", piše Krasznahorkai u "Sotonskom tangu", a ono što je u Mađarskoj u njihovu socijalizmu ostalo na majurima, usporedivo je s onim što je poslije socijalizma ostalo ne tako daleko od njegovih prostora, na baranjskim pustarama. Čim se prijede Drava iz smjera Osijeka (teško da se stiže iz kojeg drugog pravca), ta je Mađarska

Pročelje skladišta za žitarice u Mirkovcu

Jasenovac

Sokolovac

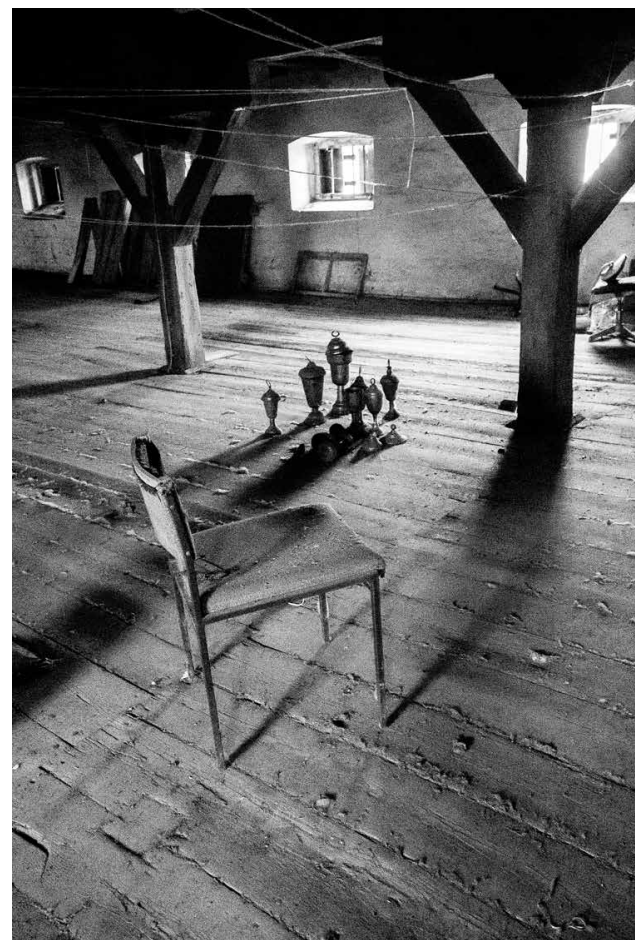
vidljiva na prvoj tabli. Regija je službeno dvojezična, a u naravi i trojezična, s obzirom na zastupljenost srpskog stanovništva. U povijesti državne granice tamo nije bilo, a u ovom je obliku unutar Hrvatske od uspostave avnojskih granica 1945. godine. Jedino gradsko naselje je Beli Manastir, uz osam općina. Tri jezika, nizina s najvišim vrhom na svega 245 metara, naplavna ravnica, ujednačena klima i 31.017 stanovnika prema posljednjem popisu - 8000 manje nego prije deset godina. I znatno manje nego sredinom 20. stoljeća, u vrijeme gospodarskog i industrijskog procvata regije, odnosno pustara. A pustare su? "Pustza" na mađarskom znači velika čistina, nizina stepskog karaktera. U širem kontekstu, označava gospodarstva istočne Mađar-

ske na kojima su se isprva uzgajali konji i svinje. Kasnije se naziv "pustara" počinje koristiti za sva gospodarska i industrijska šire regije, uključujući i one na prostoru Baranje. Kome izraz u ovom kontekstu nije poznat, možda će se sjetiti vojnog logora Janakapusza, gdje su se obučavali ustaški vojnici početkom tridesetih godina 20. stoljeća, također nastalog na mjestu takvog gospodarstva. U osnovi im je zajednička planska izgradnja, ortogonalna parcelacija i sukladno tome postavljene ulice, podjela na zone ovisno o namjeni i socijalnom statusu, čime su jasno odvojeni gospodarski od društvenih, potom oni od stambenih objekata, a tamo stanovi upravitelja od smještaja radnika. I odsustvo vjerskih objekata. Iako jesu svoj vr-

hunac doživjele u drugoj polovici 20. stoljeća, pustare su koncept puno stariji od samoupravnog socijalizma na ovim prostorima. Potrebno je vratiti se skroz na kraj 17. stoljeća, do oslobađanja Baranje od Osmanlijske vojske i najpoznatijeg austrougarskog vojskovođe, Eugena Savojskog. Car Leopold I. kao zahvalu za vojne uspjehe Savojskom daruje posjed na jugu Baranje imena Bellye (Bilje) uz dvadesetak okolnih sela, tad mahom opustošenih nakon dugotrajnih ratovanja. Princ će u Bilju dati izgraditi svoj lovački dvorac (u kojem će boraviti svega dva puta), buduće sjedište vlastelinstva Belje - kasnije poljoprivredno-industrijskog kombinata s istim imenom, odnosno tvrtke tipa d.o.o. od devedesetih. Sam dvorac danas je moguće nazrijeti kroz drveće, na putu u Kopački rit na izlazu iz Bilje, dosljedno neobnovljenog, kako i priliči najstarijem baroknom dvorcu na području Hrvatske. Neki ga povjesničari pripisuju čak carskom arhitektu Johannu Lukas von Hildebrandtu, s obzirom na to da je isti izradio nacrt za druge dvije rezidencije Eugena Savojskog - bečki Gornji Beldvedere i dvorac Ráckeve u Budimpešti. Intrigantna je to podudarnost, svakako potencijal za dobivanje sredstava, pa onda i turizam, iako službenih podataka o istinitosti toga i dalje nema. Baranju su nakon uspostave vlastelinstva naselili dijelom katoličkim stanovništvom iz opustošene Bosne, a dio novopridošlog stanovništva činili su doseljeni Nijemci tijekom velike gladi u 18. stoljeću. Krajem 18. stoljeća počinje i gradnja prvih vjerskih građevina, većim dijelom naravno katoličkih, s obzirom na to da pravoslavno i reformirano stanovništvo čini i dalje manji dio. Uprava se seli iz dvorca u Bilju u novoizgrađeni dvorac u Kneževu, gdje će i ostati. Posjed funkcionira kao feudalno vlastelinstvo sve do 1848. godine, kad seljaci postaju formalno slobodni radnici kapitalističkog industrijskog pogona. Taj događaj označava početak osnivanja pustara - podjela zemlje među seljacima dovela je do nedostatka radne snage i potražnje za novim radnicima. Oko proizvodnih jedinica grade se nova radnička naselja, kao i smještajni objekti za sezonske radnike-nadničare koji su po potrebi boravili unutar pogona. A na tom pogonu još od sredine 19. stoljeća rade četiri parna stroja, engleska parna vršilica, postoji osam ciglana gdje se, osim opeke, proizvodio i crijep - na prostoru Belja tad su 753 staja s više od 50.000 životinja, uzgajaju se ovce, konji, svinje i goveda, razvijeni su pčelarstvo, uzgoj dudova svilca, kao i ribolov, s obzirom na blizinu rijeke, a tu su i uzgoj pšenice, raži, zobi, maka, ječma, kukuruza, leće, graha, hme-lja..., uz jaku prerađivačku industriju. Baranja tako sve do sredine 20. stoljeća prednjači po uzgoju i prerađi konoplje, koju izvozi u Englesku, Belgiju, Njemačku i Švicarsku.

Tad se osnivaju i strojarne radionice za popravak poljoprivrednih strojeva. Tvornica šećera u Branjinu Vrh i Tvornica mliječnih proizvoda u Belome Manastiru - po čemu su ostaci te industrije prepoznatljivi i danas. Raspadom Austro-Ugarske, beljskom posjedu priključuje se i nešto slabije razvijeni Dardanski te nastavljaju djelovati pod upravom Kraljevine SHS kao dio državnog vlasništva, kad umjesto vlastelina, u duhu kapitalizma, posjedom napokon upravlja direktor.

Unutrašnjost skladišta za žitarice u Mirkovcu

Elektrifikacija je započeta 1935. godine, a do 1964. svako je mjesto imalo provedenu struju. U koliko bi od tih sela danas bilo moguće provesti struju, a kamoli internet? Gradnja pustara počinje sredinom 19. stoljeća na sjeveru, na prostoru današnje granice s Mađarskom, a nastavlja se do početka 20. stoljeća na prostoru cijele Baranje. Nakon Prvog svjetskog rata traje razdoblje intenzivne obnove i izgradnje, a slijedi ga doba stagnacije u međuratnom periodu, da bi nakon Drugog svjetskog rata pustare bile prepoznate kao prostor izuzetnoga gospodarskog potencijala.

Nastavak na sljedećoj stranici →